

молоді є підставою для використання її вітального, життєдайного потенціалу в психопрофілактиці суїцидальних тенденцій. Ефективність психопрофілактики суїцидальності з використанням антисуїцидального потенціалу релігійної віри повинна носити системний і комплексний характер, ґрунтуватися на життєдайності релігійного тлумачення негараздів, страждань, вищих гуманістично-релігійних духовно-моральних цінностей, можливості гідного розв'язання основної людської проблеми – скінченності життя, що є джерелом не тільки болісних екзистенційних переживань абсурдності існування, а й могутнім мотивом самоактуалізації та духовної персональної трансценденції. Основною складовою та обов'язковою частиною роботи з психопрофілактики суїцидальних тенденцій у середовищі молоді є превентивна бесіда. Використання антисуїцидального потенціалу релігійної віри під час організації та проведення запропонованої нами схеми індивідуальної бесіди з потенційним суїцидентом передбачає відхід від ототожнення проблем матеріально-побутового характеру з абсолютним сенсом людського життя, розширення системи потенційних життєвих смислів, актуалізацію власного духовного потенціалу в розв'язанні життєвої кризи, оптимістичне бачення латентного релігійного смислу найнестерпніших людських страждань.

Отримані результати не претендують на вичерпне висвітлення досліджуваної про-

блеми, а відкривають нові перспективи наукових досліджень антисуїцидального впливу релігійної віри. Залишається актуальним дослідження глибинно-психологічних антисуїцидальних механізмів впливу сповіді, молитви у протидії суїцидальності, створення при навчальних закладах спеціалізованих центрів, які в разі прогнозованого ризику суїцидальності молоді будуть враховувати наявність у неї релігійної віри, використовувати антисуїцидальний потенціал під час організації психопрофілактичної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Москалець В.П., Олійник А.В. Релігійна віра як антисуїцидальний чинник. Практична психологія та соціальна робота: наук.-практ. освітньо-метод. журнал. 2009. № 2. С. 71–80.
2. Психологія релігії: посібник. / ред. В.П. Москальця. К.: Академвидав, 2004. 240 с.
3. Психологія суїциду: посібник / ред. В.П. Москальця. К.: Академвидав, 2004. 288 с.
4. Предко О.І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри: монографія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 278 с.
5. Старшенбаум Г.В. Суицидология и кризисная психотерапия. М.: Когито-Центр, 2005. 376 с.
6. Комплексная превенция суицидов / А.В.Тихоненко, А.С. Михлин, В.П. Ревин, М.З. Дукаревич, Л.И. Постовалова. Актуальные проблемы суицидологии: сб. науч. трудов. 1981. Т. 92. С. 210–227.
7. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия. СПб. Речь, 2000. 286 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник. М.: Прогресс, 1990. 368 с.

УДК 159.922.7

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ

Скаковська А.В., здобувач кафедри психології
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано теоретичні підходи провідних західних і вітчизняних психологів до вивчення проблеми дитячих страхів. Висвітлюється поняття «страх» та «тривога» в психологічній літературі. Розглянуто класифікації страхів різних авторів.

Ключові слова: *страх, тривога, дитячі страхи, невротичні страхи.*

В статье проанализированы теоретические подходы ведущих западных и отечественных психологов к изучению проблемы детских страхов. Определены понятия «страх» и «тревога» в психологической литературе. Рассмотрены классификации страхов разных авторов.

Ключевые слова: *страх, тревога, детские страхи, невротические страхи.*

Skakovska A.V. THEORETICAL APPROACHES IN THE RESEARCH OF CHILDREN'S FEARS

The present article analyzes the theoretical approaches of leading Western and Russian psychologists in the study dedicated to the issue of children's fears. It ultimately highlights the concept of fear in psychological literature. Categories of fears of different authors are considered

Key words: *fear, anxiety, childish fears, neurotic fears.*

Постановка проблеми. Проблема дитячих страхів є предметом дослідження вікової та педагогічної психології. У сучасному просторі кількість дітей, які мають стійку тривожність і низку страхів, постійно зростає. Дитячі страхи зумовлені віковими закономірностями, індивідуальними особливостями та соціальними чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить про те, що дослідження феномена страхів безпосередньо пов'язане з вивченням проблеми емоцій. Емоційний аспект страхів досліджувався в працях П. Анохіна, А. Ананьєва, Г. Бреслава, В. Вілюнаса, У. Джемса, А. Запорожця, К. Ізарда та інших авторів. Велику кількість досліджень зарубіжних психологів (Д. Бретт, О. Кондаш, Д. Лейн, Р. Мей, Е. Міллер, Б. Філіпс) присвячено вивченню проблеми страхів.

Вивченням дитячих страхів і тривожності займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Л. Виготський, Г. Костюк, В. Бехтерев, В. Леві, Г. Еберлейн, В. Купер, З. Фройд, А. Фройд, С. Холл, К. Хорні.

Вікові страхи розглянуто в працях Л. Акоюн, О. Захарова, Н. Максимової, А. Прихожан, Н. Карпенко, Л. Орлової, М. Панфілової, О. Складенко та інших науковців.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до вивчення дитячих страхів, узагальнити досліджені дані та визначити недостатньо вивчені проблеми дитячих страхів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страх традиційно розглядається як одна з первинних емоцій поряд із радістю, гнівом і сумом, є емоцією уникнення свідомо розпізнаваної, зазвичай зовнішньої, реальної небезпеки (Р. Корсіні, А. Ауербах) [16, с. 56]. Страх може бути результатом когнітивної оцінки ситуації як потенційно небезпечної. Ці когнітивні процеси досить часто відображають не реальну загрозу, а вигадану. Таким чином, як вважає К. Ізард, людина, предмет чи ситуація можуть стати джерелом страху в результаті формування гіпотез (уявних джерел шкоди), очікування шкоди та безпосереднього зіткнення зі сконструйованим (уявним) об'єктом страху [10, с. 43].

Від переживання страху варто відрізнити стан тривоги. На відміну від страху, **тривога** – це переживання віддаленої й нечіткої небезпеки. А. Співаковська вважає, що саме невизначеність не стільки самого джерела тривоги, скільки того, як цьому хвилюванню можна запобігти або як усунути джерело, яке його викликає, і характеризує відчуття тривожності [28]. Б. Ме-

щеряков і В. Зінченко стверджують, що тривога (англ. anxiety) – це переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, передчуттям небезпеки. На відміну від страху як реакції на конкретну, реальну небезпеку, тривога – це переживання невизначеної, дифузної, безоб'єктивної загрози [17, с. 499].

К. Ізард пояснює відмінність термінів «страх» і «тривога» таким чином: тривога – це комбінація або патерн деяких емоцій, а емоція страху – лише одна з них [10, с. 43].

Науково-психологічне вивчення страху й тривоги, як і емоційних явищ загалом, бере свій початок у праці Ч. Дарвіна «Вираження емоцій у людини і тварин». Ч. Дарвін показав еволюційний шлях розвитку емоцій та обґрунтував походження їхніх фізіологічних виявів. Суть його уявлень полягає в тому, що емоції або корисні, або є лише залишком (рудиментом) різних доцільних реакцій, вироблених у процесі еволюції в боротьбі за існування [11, с. 67].

У периферичній теорії Джемса – Ланге страху також приділяється велика увага. Страх розглядався У. Джемсом як одна з трьох найсильніших емоцій поряд із радістю та гнівом. Учений докладно аналізує «класичні» об'єкти людського страху – шум, висоту, змії, павуків, дивних людей і тварин. У теорії страху У. Джемса наголошує на трьох основних моментах:

- розгляд страху і як емоції, і як інстинкту;
- оцінювання страху, який обмежено виконує функцію пристосування, а переважно завдає шкоди;
- виділення як джерела страху не лише природних, а й надприродних явищ та об'єктів [6].

З. Фройд розмежував боязнь, переляк і страх. У його розумінні боязнь означає певний стан очікування небезпеки та приготування до неї, якщо навіть вона невідома. Переляк – це стан, який виникає під час небезпеки, коли людина до нього не підготовлена [30]. Розглядаючи проблему страху, З. Фройд розмежував реальний і невротичний страхи.

Реальний страх – це страх перед відомою людині небезпекою. Він раціональний, є реакцією на сприйняття зовнішньої небезпеки та виражає інстинкт самозбереження. На відміну від реального, **невротичний страх** пов'язаний із невизначеною небезпекою. Він виникає на основі сприйняття внутрішньої, а не зовнішньої небезпеки. Згідно з З. Фройдом, місцем зосередження страху є не Воно (несвідоме), а «Я» (свідоме). «Я» відчуває тиск із трьох сторін, адже на нього впливає зовнішній світ, воно перебуває у владі несвідомих потягів та йому

доводиться рахуватися з моральними заборонами й погрозами караючої совісті. Якщо «Я» змушене визнати свою слабкість, то в цьому разі, як зазначав З. Фройд, у людини виникає страх – реальний страх перед зовнішнім світом, невротичний страх перед силою пристрастей Воно та страх совісті перед Над-Я [30].

З. Фройд визначав тривожність як неприємне емоційне переживання, що є сигналом антиципаційної небезпеки. Тривожність характеризується трьома основними ознаками: а) специфічним почуттям неприємного; б) відповідними соматичними реакціями, насамперед посиленням серцебиття; в) усвідомленням цього переживання.

З. Фройд виділяв три основні види тривожності:

1) **об'єктивну** (реальний страх), що виникає у відповідь на небезпеку в зовнішньому світі. Реалістична тривога стихає, як тільки зникає сама загроза;

2) **невротичну**, яка виникає у відповідь на небезпеку, не зумовлену та невідому, є страхом перед покаранням за неконтрольований прояв потреб «Ід»;

3) **моральну** («тривожність совісті») – страх покарання за прояв інстинктивних спонукань, почуття провини чи сорому, що виникає в людини, коли вона здійснює або хотіла б здійснити вчинки, що суперечать моральним нормам і правилам [30].

Психоаналітичний підхід у дослідженні дитячих страхів розвивала А. Фройд. Одним із базових уявлень для неї була ідея про те, що у віці 6–7 років відбуваються серйозні зміни специфіки страхів. У роботах А. Фройда виділяються три основні види тривожності дітей: об'єктивна тривожність, боязнь Супер-Его та боязнь власних інстинктів, страх перед їх силою. А. Фройд належить концепція генези тривожності. Відповідно до цієї концепції первісна тривога дитини є об'єктивною. Тривожність, на переконання А. Фройда, – це основний фактор, який зумовлює захисний процес та веде до неврозу як у дитячому, так і в дорослому віці. За симптоматикою і в дитини, і в дорослого не можна встановити, який саме вид тривожності – зовнішньої чи внутрішньої – викликав цей процес. Більш важливо, однак, те, що цей процес зумовлює захисні механізми, з якими й має працювати психоаналітик [29].

У теорії К. Хорні головні джерела тривоги та занепокоєння особистості кореняться не в конфлікті між біологічними потягами й соціальними заборонами, а є результатом неправильних людських стосунків. У книзі «Невротична особистість нашого часу» К. Хорні налічує 11 невротичних по-

треб. На його думку, дитина змушена вдаватися до захисних стратегій для того, щоб подолати базальну тривогу. Усі ці стратегії вона розподілила на три основні категорії – орієнтацію на людей, від людей і проти людей [32].

У межах неопсихоаналізу психоаналітичні уявлення наповнювалися соціально-культурним змістом. Одна з основних концепцій дитячого страху в цьому напрямі пов'язана з роботами Г. Саллівена. Основною особливістю його теорії є уявлення про те, що переживання страху й тривоги різні за своєю природою. Страх народжується з відчуття загрози фізико-хімічним потребам, необхідним для підтримки життя. Г. Саллівен вважав, що одним з основних джерел тривожності є несхвалення значущих людей. У досить ранньому віці досвід, пов'язаний із переживанням тривожності, персоніфікується в «поганому Я». Крім того, у немовляти виникає персоніфікація «хороше Я», узагальнююче переживання, пов'язані зі схваленням немовляти матір'ю, і той спосіб, яким немовля організовує досвід її ніжності щодо нього, і «не-Я» [23].

У теорії К. Роджерса центральним моментом є «Я-концепція», сприйняття індивідом самого себе щодо свого «Я», організована в цілісний та інтегральний феномен, якому надається вагоме пояснювальне значення. Коли «Я-концепція» зазнає критики, індивід схильний до страху чи прийняття захисної позиції. Таким чином, з'являється невідповідність між «Я-концепцією» та переживанням, людина занурюється в усвідомлену чи неусвідомлену тривогу, яка може призвести до різних психічних розладів [24].

Л. Акоюн зазначає, що емоція страху може бути соціально-біологічно індукованою (соціальний вплив на формування страху тих чи інших біологічних об'єктів), соціально-соціально індукованою (соціальний вплив на формування соціального страху), соціально-техногенно індукованою (соціальний вплив на формування страху реального чи віртуального техногенного об'єкта). Внутрішньо генеровані страхи, що існують в інформаційних (словесних, знакових) або образних формах, пов'язані з індивідуально-особистісними особливостями суб'єкта та реалізуються в природно-біологічному, техногенному, соціальному, віртуальному матеріалі [1, с. 9].

У психологічних теоріях існує декілька класифікацій страхів. Відомий психіатр Б. Карвасарський розрізняв 8 основних фабул страху:

1) боязнь простору, яка виявляється в різних формах;

2) так звані соціофобії, пов'язані з громадським життям;

3) нозофобії – страхи захворіти яким-небудь захворюванням;

4) танатофобія – страх смерті;

5) сексуальні страхи;

6) страхи завдати шкоди собі чи близьким;

7) «контрастні» страхи (голосно вимовити слово, вчинити щось непристойне);

8) фобіофобія, тобто страх боятися чого-небудь [14, с. 70, 73].

Д. Седок і Г. Каплан розділяють страхи на конструктивні (представляють природний захисний механізм, що допомагає краще пристосуватися до екстремальної ситуації) і патологічні (є неадекватною відповіддю на певний стимул за інтенсивністю чи тривалістю та часто призводять до психопатології) [13].

Ю. Щербатих усі страхи ділить на три групи:

а) природні страхи, безпосередньо пов'язані із загрозою життю людини. Особливу групу природних страхів становлять страхи щодо тварин, які викликають у людей особливо сильний страх;

б) соціальні страхи – острах і побоювання за зміну свого соціального статусу. Соціальні страхи можуть впливати зі страхів біологічних, проте завжди мають специфічний соціальний компонент, який у них виходить на перше місце, витісняючи більш примітивні фактори виживання;

в) внутрішні страхи – породжені лише фантазією та уявою людини, не мають під собою реальної основи для занепокоєння [33].

У межах концепції неврозів і невротичного розвитку особистості у вітчизняній психології проводилося вивчення страху в дітей. Автори досліджень не створювали власних цілісних концепцій дитячого страху, а лише робили істотні зауваження, пов'язані зі специфікою дитячого страху.

Про невроз страху як про групу реактивних станів із провідним синдромом страхів говорить Н. Жуковська [15]. В. Гур'єва виділяє невроз страху, який розвинувся з гострої афективно-шокової реакції та виник поступово, під впливом травмуючої ситуації. Перший характеризується панічним страхом, а другий – страхами, що мають нав'язливий характер [5]. Вагомого значення фактору несподіванки для виникнення дитячих страхів надає Т. Сімсон, вказуючи на те, що будь-яке несподіване явище може стати джерелом страху [26]. Приділивши увагу розробленню концепції неврозів у дітей, В. Гарбузов зазначав, що за всіма страхами дитини стоїть неусвідом-

люваний або усвідомлюваний страх смерті [4, с. 161].

О. Захаров розробив концепцію страхів у дітей, запропонував класифікацію дитячих страхів, увів поняття «невроз страху» в дітей. За його теорією, розуміння небезпеки, її усвідомлення формується в процесі життєвого досвіду та міжособистісних стосунків, коли деякі індивідуальні для дитини подразники поступово набувають загрозливого характеру. Саму емоцію «страх» у дитячому віці О. Захаров розглядав як основну рушійну силу невротичного розвитку особистості. Учений також переконаний: «Занепокоєння, яке виникає в жінки під час вагітності, є першим «досвідом» занепокоєння в дитини, яке у свою чергу викликає відповідну рухову реакцію плоду» [7, с. 127].

А. Прихожан вважає, що певний рівень тривожності в нормі властивий усім людям і є необхідним для оптимального пристосування людини до дійсності. Наявність тривожності як стійкого утворення свідчить про порушення в особистісному розвитку, що перешкоджає нормальному розвитку, діяльності, спілкуванню. Тривожність як стійке утворення зумовлена незадоволенням провідних соціогенних потреб, насамперед потреб Я [20, с. 113].

О. Захаров класифікує страхи за такими ознаками:

- за характером: природні, соціальні, ситуативні, особистісні;
- за ступенем реальності: реальні та уявні;
- за ступенем інтенсивності: гострі та хронічні.

У методиці діагностики дитячих страхів, яка дає змогу виявити домінуючі види страхів, О. Захаров розподілив страхи на декілька груп:

- 1) медичні страхи (біль, уколи, лікарі, хвороби, кров);
- 2) страх смерті (вмерти);
- 3) страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди (вогнь, стихії, війна);
- 4) боязнь тварин і казкових персонажів;
- 5) боязнь снів, жахів, темряви;
- 6) соціальні страхи (люди, самотність, запізнення, діти, покарання);
- 7) просторові страхи (висота, вода, замкнений простір) [7].

Р. Овчарова виділяє такі види страхів:

а) вікові страхи, що спостерігаються в емоційно чутливих дітей як відображення особливостей їх психічного й особистісного розвитку;

б) невротичні страхи, які характеризуються великою емоційною інтенсивністю та напруженістю, тривалим плином чи сталістю, несприятливим впливом на формування характеру й особистості, взаємо-

зв'язком з іншими невротичними розладами та переживаннями, уникненням об'єкта страху [18 с. 30, 31].

Л. Орлова пропонує таку класифікацію дитячих страхів:

- ситуативно зумовлені (виникають у незвичній, загрозливій або шокуючій ситуації);
- особистісно зумовлені (визначені характером людини);
- предметні (адекватні й неадекватні, періодичні та хронічні);
- екзистенційні (страх перед смертю, страх перед свободою, страх перед самотністю) [19].

У сучасній психології емоцій не існує універсальної класифікації страхів; страхи розподіляють за силою, інтенсивністю, біологічною, психологічною та соціальною значимістю.

Автори по-різному вказують на причини, що викликають страх. Так, Дж. Боулбі зазначає, що причиною страху може бути як присутність чогось загрозливого, так і відсутність того, що забезпечує безпеку (наприклад, матері для дитини). Учений виділив дві групи причин страху – «природні стимули» та «їх похідні». Він вважає, що вроджені детермінанти страху пов'язані із ситуаціями, які справді мають високу ймовірність небезпеки. Похідні стимули більше схильні до впливу культури й контексту ситуації, ніж природні стимули. Науковець вважає самотність найбільш глибокою та важливою причиною страху [11, с. 147].

К. Ізард поділяє причини страху на зовнішні (зовнішні процеси й події) і внутрішні (потяги та гомеостатичні процеси, потреби й когнітивні процеси, представлення людиною небезпеки під час спогадів або передбачення). У зовнішніх причинах автор виділяє культурні детермінанти страху [10].

А. Зобов усі небезпеки, які викликають страх, розділив на три групи:

- 1) реальні, що об'єктивно загрожують здоров'ю й благополуччю особистості;
- 2) уявні, які об'єктивно не загрозливі особистості, проте сприймаються нею як загроза благополуччю;
- 3) престижні, що загрожують похитнути авторитет особистості в групі [9].

О. Захаров виділяє такі чинники дитячих страхів:

- наявність страхів у батьків, переважно в матері;
- тривожність у стосунках із дитиною, надмірне збереження її від небезпеки та ізоляція від спілкування з однолітками;
- надмірно рання раціоналізація відчуттів дитини;

– велика кількість заборон із боку одного з батьків тієї ж статі або повне надання свободи дитині;

- відсутність можливості для рольової ідентифікації;
- конфліктні взаємини між батьками в сім'ї.

Одним з основних механізмів виникнення страхів у дітей автор вважає навіяні страхи, які закладаються дорослими з близького оточення дитини [7].

Також навіяні страхи були предметом дослідження Л. Орлової. На її переконання, навіяні страхи виникають у дітей на основі підвищеної чутливості, тривожності, засвоєння чужого досвіду, «чужих» страхів. Виникненню нав'язаних страхів сприяє практика залякування дітей із боку батьків [19, с. 10].

А. Прихожан зазначала, що посиленню тривожності в дитини може сприяти такий чинник, як завищені вимоги з боку батьків і вчителів, оскільки вони викликають ситуацію хронічної неуспішності. Також причиною значної частини страхів у дітей молодшого шкільного віку є стриманість батьків у вираженні власних почуттів, часті обвинувачення, надмірна строгість батьків [20].

А. Фомінова встановила, що більше половини дітей у початковій школі відчувають підвищений і високий ступінь тривоги та страх щодо перевірки знань за допомогою контрольних робіт, іспитів, викликів до дошки. До 85% дітей пов'язують це з острахом покарання й боязню засмутити батьків [12]. У свою чергу О. Складенко зазначає, що основними психологічними детермінантами шкільних страхів є індивідуально-особистісні особливості (тривожність молодших школярів, неадекватна занижена самооцінка, що є проявом насамперед негативного уявлення учня про себе загалом), вплив значущих дорослих, вплив особливостей форм навчання та виховання [27].

За дослідженнями Л. Акопян, за останні десятиліття істотно змінився характер пережитих дітьми соціальних і техногенних страхів. Страх «бути не тим», що займав провідну позицію, поступився місцем танатичним страхам. У молодших школярів загальноосвітніх шкіл переважають медичні й танатичні страхи [1, с. 11]. Здорові діти демонструють більш низькі кількісні показники страхів порівняно з дітьми, які страждають на соматичні захворювання та яким притаманні індивідуальні й не відповідні віку тривоги [25]. Автори, які досліджують реакції дітей з онкозахворюванням (І. Шац, С. Шефов та інші), виявили, що діти рідко виявляють явне занепокоєння та страх перед смертю. Водночас інші дослідники

(Д. Ісаєв, І. Медведєва та інші) вважають, що поняття про смерть може виникнути вже між 2–3 роками, навіть дуже маленькі діти здатні відчувати тривогу, проте через вік не мають можливості висловити словесно свій страх [31].

Змістові характеристики емоцій страху в дітей варіюються залежно від територіальних, освітньо-статусних, типологічно-деприваційних особливостей, а також від особистісних характеристик і локусу психічної активності [1, с. 17].

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного можна зробити висновок, що страх і тривога є близькими, проте не тотожними поняттями. Більшість авторів схильні розглядати тривогу як реакцію на невизначений сигнал, а страх – як відповідь на конкретний сигнал небезпеки.

У психологічних теоріях існує декілька класифікацій страхів. Усі страхи можна узагальнити таким чином:

- страхи, пов'язані з нанесенням фізичної шкоди;
- соціально-опосередковані страхи;
- просторові страхи;
- нав'язні страхи;
- страхи, пов'язані із сутністю людини, що торкаються проблем життя, смерті та самого людського існування.

У зарубіжних і вітчизняних психологічних теоріях проблема дитячих страхів досліджується різними школами й напрямками. У психоаналітичному підході значна увага приділяється розвитку внутрішніх психологічних інстанцій. Зарубіжні та вітчизняні дослідники також вважають, що зміст дитячого страху тісно пов'язаний із характером міжособистісних взаємин. Проблема дитячих страхів вивчалася відповідно до поняття неврозів і невротичного розвитку особистості, також є автори, які приділяли вагому увагу страхам у дошкільному й молодшому шкільному віці.

Проаналізувавши види домінуючих дитячих страхів, наведених О. Захаровим, а саме медичні страхи (біль, уколи, лікарі, хвороби, кров), ми припускаємо, що в окрему групу дитячих страхів можна віднести страхи соматичних реакцій (блювання, запаморочення, підвищене серцебиття).

Учені досліджували в дітей страх смерті, однак незначна кількість праць присвячена саме танатичним страхам у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Більшість психологічних досліджень, що присвячені проблемі дитячих страхів, зосереджені на аналізі вікових особливостей страхів та шкільних страхів, проте недостатньо вивченою залишається проблема страхів у дітей із соматичними захворюваннями.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні психологічних особливостей страхів у дітей з онкологічними захворюваннями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акоюн Л. Психология эмоциональных состояний и их регуляция у детей младшего школьного возраста (на материале детских страхов): автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Самара, 2011. 21 с.
2. Астапов В. Тревожность у детей. СПб., 2004. 224 с.
3. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или Как вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье. СПб., 1996. 215 с.
4. Гарбузов В. Нервные дети: советы врача. Л., 1990. 176 с.
5. Гурьева В. Психогенные расстройства у детей и подростков. М., 1996. 208 с.
6. Джемс У. Психология / под ред. Л. Петровской. М., 1991. 368 с.
7. Захаров А. Дневные и ночные страхи у детей. СПб., 2000. 448 с.
8. Захаров А. Как преодолеть страхи у детей. М., 1986. 109 с.
9. Зобов А. Особенности волевой регуляции поведения в эмоциональных условиях (на примере школьников старшего возраста): автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Л., 1983. 20 с.
10. Изард К. Психология эмоций. СПб., 1999. 464 с.
11. Ильин Е. Эмоции и чувства. СПб., 2001. 752 с.
12. Ильин Е. Психология страха. СПб., 2017. 352 с.
13. Каплан Г., Сэдок Б. Клиническая психиатрия: в 2 т. М., 1998. Т. 2. 528 с.
14. Карвасарский Б. Неврозы. 2-е изд. М., 1990. 576 с.
15. Ковалев В. Психиатрия детского возраста: руководство для врачей. М., 1979. 608 с.
16. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. 2-е изд. СПб., 2006. 1096 с.
17. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. СПб., 2004. 672 с.
18. Овчарова Р. Практическая психология в начальной школе. М., 1996. 240 с.
19. Орлова Л. Психологические механизмы генезиса и коррекции страхов (на материале старшего дошкольного возраста): автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., 2009. 29 с.
20. Прихожан А. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М.; Воронеж, 2000. 304 с.
21. Прихожан А. Психология тревожности. СПб., 2007. 192 с.
22. Римап Ф. Основные формы страха. М., 1998. 336 с.
23. Романип А. Практическая психология и психотерапия. М., 2011. 680 с.
24. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М., 1994. 480 с.
25. Савчук О., Поляков В. Страхи у детей с онкопатологией. Материалы VI съезда детских онкологов с международным участием (Москва, 2015 г.). М., 2015. С. 336–337. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/strahiu-detey-s-onkopatologiyu> (дата обращения: 03.06.2018).

26. Симсон Т. Неврозы у детей. Их предупреждение и лечение. М., 1958. 216 с.

27. Склярченко О. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2005. 246 с.

28. Спиваковская А. Профилактика детских неврозов: комплексная психологическая коррекция. М., 1988. 200 с.

29. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа: в 2 т. М., 1999. Т. 1. 384 с.

30. Фрейд З. Собрание сочинений: в 10 т. М., 2009. Т. 6: Истерия и страх. 318 с.

31. Ходакова Ю. Психические расстройства у детей, впервые госпитализированных по поводу гемобластозов: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.06. М., 2014. 197 с.

32. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. М., 1993. 480 с.

33. Щербатых Ю. Психология страха: популярная энциклопедия. М., 2003. 512 с.

УДК 159.923.3

ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОБАЧЕННЯ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ РЕСУРС УСПІШНОСТІ ПОДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ УСКЛАДНЕНЬ

Сокур А.В., аспірант кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Носенко Е.Л., д. психол. н., професор,
завідувач кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті наведено теоретико-методологічне обґрунтування і дані емпіричної перевірки притаманності особистісному феномену готовності до пробачення функцій копінг-поведінки. На підставі порівняння груп досліджуваних з різними рівнями готовності до пробачення встановлено, що досліджувані з більш високим рівнем готовності до пробачення характеризуються більш високим рівнем застосування стратегії планування рішення проблеми, позитивної переоцінки та проактивного подолання складних ситуацій, а також більш низьким рівнем застосування емоційно-орієнтованої копінг-стратегії, дистанціювання, прийняття відповідальності, втечі-унікнення та самоінвалідації. Досліджувані з більш високим рівнем готовності до пробачення характеризуються більш високим рівнем усіх видів благополуччя: психологічного, суб'єктивного, соціального, а також більш високим показником безперервності психічного здоров'я. На підставі отриманих даних зроблено висновок, що готовність до пробачення є особистісним ресурсом успішності життєдіяльності.

Ключові слова: готовність до пробачення, копінг-стратегії, життєві ускладнення, ресурси, благополуччя.

В статье представлено теоретико-методологическое обоснование и данные эмпирической проверки свойственности личностному феномену готовности к прощению функций копинг-поведения. На основании сравнения групп испытуемых с разными уровнями готовности к прощению установлено, что испытуемые с более высоким уровнем готовности к прощению являются более склонными к использованию стратегий планирования решения проблемы, позитивной переоценки и проактивного преодоления, а также менее склонными к использованию эмоционально-ориентированной копинг-стратегии, принятия ответственности, дистанцирования, бегства-избегания и самоинвалидации. Испытуемые с более высоким уровнем готовности к прощению имеют более высокий уровень психологического, субъективного, социального благополучия, а также более высокий показатель непрерывности психического здоровья. На основании полученных данных готовность к прощению интерпретируется как личностный ресурс успешности жизнедеятельности.

Ключевые слова: готовность к прощению, копинг-стратегии, жизненные сложности, ресурсы, благополучие.

Sokur A.V., Nosenko E.L. PRONENESS TO FORGIVENESS AS A PERSONAL COPING RESOURCE

Among different theoretical approaches to the conceptualization of forgiveness there have been attempts to conceptualize it as a coping strategy, but the empirical data supporting the hypothesis are scarce. In this paper it has been empirically demonstrated that the groups of subjects formed with reference to the differences in the proneness to forgiveness appeared to differ in their choices of coping strategy types as well as in the levels of their well-being. The individuals with higher level of proneness to forgiveness demonstrated higher frequency of resorting to the painful problem solving, positive reappraisal of the situation and proactive coping. They are also characterized by a lower level of the emotion-focused coping, distancing, accepting responsibility, lower tendency to escape-avoidance as well as the lower proneness to self-handicapping. The participants with higher level of forgiveness manifest higher levels of psychological, subjective and social well-being as well as the higher level of the mental health continuum.

Key words: proneness to forgiveness, coping strategies, life difficulties, resources, well-being.